

ד"ר סיביל היילברון,

המחלקה למנהל עסקים והמכון להגירה ושילוב חברתי

המרכז האקדמי רופין

יוני 2008

זהות המהגרים - בין הגדרת הרוב להגדרה עצמית.

*** דוח זה מבוסס על מחקר שמשדר הקליטה היה שותף במימונו ותכנונו**

תקציר

המחקר הנוכחי בוחן את זהותם של העולים מברית המועצות לשעבר והעולים מאתיופיה מזווית ראייה של תיאורית ה"אני במראה" (Cooley, 1964), לפיה בחיים חברתיים אנשים אחרים משמשים לנו כמראה באמצעותה אנו רואים את עצמנו. במילים אחרות, המחקר מבקש ללמוד כיצד קבוצות העולים השונות בישראל חושבות שהאוכלוסייה הוותיקה מגדירה את זהותם. המחקר אף בוחן את יחסי הגומלין שבין זהות העולים כפי שהיא משתקפת בהגדרתם העצמית לבין תפיסת העולים בנוגע לזהותם בעיני קבוצת הרוב. הנתונים למחקר זה נלקחו מסקר שהוזמן על ידי מכון ההגירה והשילוב החברתי במרכז האקדמי "רופין", ונערך על-ידי מכון "דחף" בשנת 2007 בקרב מדגמים מייצגים של שתי קבוצות העולים. הניתוח הנוכחי הוגבל לעולים בגילאי 18-60, וכלל 437 עולי ברית המועצות לשעבר ו-338 עולי אתיופיה.

הממצאים מגלים ששיעור קטן של המשיבים בשתי קבוצות העולים סבור שהאוכלוסייה הוותיקה רואה בהם יהודים. עם זאת, ההבדלים בין הקבוצות באים לידי ביטוי בדעתן לגבי שיוכן לשתי הזהויות האחרות: ישראלית ולפי ארץ מוצאם. רוב עולי אתיופיה (66%) סבורים שה"ישראלים" הוותיקים מתייחסים אליהם כאתיופיים, ורק חמישית מעולי אתיופיה חושבים שרואים בהם ישראלים. לעומת זאת, בקרב עולי ברית המועצות לשעבר שיעור זהה (42%) של המשיבים מאמינים שהם נתפסים בעיני הוותיקים כישראלים או כ"רוסיים". מנקודת המבט של תיאוריית "אני במראה" ניתן לטעון שהזהות האתיופית היא השכיחה ביותר בקרב העולים ממדינה זו, ואילו זהות רוסית וזהות ישראלית משחקות תפקיד דומה בקרב עולי ברית המועצות לשעבר.

כמו כן, הממצאים חושפים שבקרב עולי אתיופיה קיימת חפיפה מועטה ביותר בין הגדרת זהותם העצמית לבין אמונתם לגבי האופן בו הם משתקפים בעיני הוותיקים. מרבית עולי אתיופיה, שמגדירים את עצמם כיהודים או ישראלים, סבורים שהוותיקים אינם

מתייחסים אליהם באופן זה. לעומת זאת, הממצאים מגלים ששני שלישי מעולי אתיופיה שמגדירים את עצמם לפי ארץ מוצאם מאמינים שגם הוותיקים מגדירים אותם כאתיופים. כלומר החפיפה שנמצאה בין שתי הגדרות הזהות נובעת בעיקר מזהותם האתיופית.

באשר לעולים מברית המועצות לשעבר, הממצאים מלמדים על חפיפה משמעותית בין ההגדרה העצמית של העולים לבין אמונתם לגבי האופן בו הישראלים מגדירים אותם. מרבית העולים שמגדירים את עצמם כישראלים מאמינים שגם האוכלוסייה הותיקה מתייחסת אליהם כך. לעומת זאת, רק שלישי מעולי ברית המועצות שמגדירים את עצמם כיהודים מאמינים שגם בעיני קבוצת הרב הם משתקפים בראש וראשונה כיהודים. מעניין לציין, שבקרב שתי הקבוצות, מרבית העולים שרואים בעצמם יהודים לא מאמינים שגם הוותיקים משתמשים בהגדרה זו עבורם. ממצא זה אינו מפתיע לאור היסטורית הקליטה של שתי הקבוצות בחברה ישראלית.

הממצאים מגלים גם שבקרב עולי אתיופיה רובם המכריע של המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הפרט אינם משפיעים על זהותם, כפי שלדעתם היא משתקפת בעיני הוותיקים. לעומת זאת, מאפיינים אלו משפיעים על זהותם "במראה" של עולי ברית המועצות לשעבר. באופן כללי, בשתי הקבוצות נמצא דמיון בין השפעות הגורמים הסוציו-דמוגרפיים על הזהות "במראה" ולבין השפעות גורמים אלו על הזהות של העולים כפי שהיא משתקפת בהגדרתם העצמית. ממצא זה מרמז על דמיון בין המושגים. לעומת זאת, התבוננות בשיעור העולים בקרבם ההגדרה העצמית אינה תואמת את זהותם, כפי שלאמונתם היא משתקפת בעיני האוכלוסייה הוותיקה, חושפת תמונה שונה. בעת שבקרב עולי אתיופיה כמעט ולא קיימת חפיפה בין שתי הגדרות הזהות, בקרב עולי ברית המועצות לשעבר, חפיפה זו קיימת במידה לא מבוטלת, אך עדיין קשה לומר שמדובר במושג אחד.

רציונל מחקרי

תופעת הגירת היהודים (בלשון ישראלי "עלייה") הנה אחת התופעות המרכזיות והמעצבות של החברה הישראלית. כמו כל הגירה אחרת, גם עלייה מאופיינת בטרנספורמציה של זהות המהגרים. ככל שמתקדמת התערותם בארץ היעד כן מעמיקות התמורות בזהותם. אולם, כפי שמראים מחקרים קודמים, תמורות אלה לאו דווקא מסתכמות ב"מחיקת" הזהות הישנה לטובת הזהות הסטנדרטית והמשותפת לכל המגזרים בארץ, אלא במצבים רבים נוצר מבנה מורכב, המכיל הן את הישן והן את החדש – הזהות המורכבת (ליסיצה 2003, פרס ובן-רפאל 2006). ככלל, הזהות המורכבת, הכפולה ואפילו המשולשת, היא תופעה שכיחה בעולם הפוסט-מודרני (Calhoun 1994, לוי Ben-1999, Rafael and Sternberg 2001), אך קשה להגזים בחשיבותה בשיח על זהות העולים בישראל.

בעוד שרוב המחקרים בנושא חקרו את שאלת זהותם של העולים מנקודת ראות של הגדרתם העצמית, המחקר הנוכחי בוחן את זהותם של העולים מזווית אחרת (שלמיטב ידיעותינו לא נבחנה באופן שיטתי עד כה). המחקר מתבסס על תיאוריית ה"אני במראה" של קולי (1964), לפיה בחיים חברתיים אנשים אחרים משמשים לנו כמראה באמצעותה אנו רואים את עצמנו. המונח "האני במראה" מתאר את דימוייהם העצמי של בני אדם, המבוסס על האופן בו הם מאמינים שאחרים רואים אותם. מנקודת המוצא של תיאוריה, זו תפיסת העולים לגבי האופן בו האוכלוסייה הוותיקה מגדירה אותם עשויה להיות מכרעת בשאלת זהותם, לכן מטרתו של המחקר הנוכחי הינה לבחון כיצד קבוצות העולים השונות בישראל חושבות שהוותיקים מגדירים את זהותם. המחקר אף בוחן את יחסי הגומלין שבין זהות העולים כפי שמשקפת בהגדרתם העצמית לבין תפיסת העולים בנוגע לזהותם בעיני קבוצת הרוב.

מאמצע שנות ה-80 הגיעו לישראל עולים משתי תפוצות עיקריות: ברית המועצות לשעבר ואתיופיה. כל אחת משתי קבוצות אלו מאופיינת בתכונות ייחודיות לה מבחינה אידיאולוגית, תרבותית, חברתית וכלכלית.

קבוצת העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר מהווה כיום כ-20 אחוז מהאוכלוסייה היהודית של ישראל (משרד הקליטה, 2001). גל העלייה המסיבי של עולים אלו הגיע לארץ בין השנים 1989-2000 ויצר מציאות חברתית חדשה, דינמית ופולורליסטית יותר מזו שהתפתחה ב-40 שנות המדינה הראשונות. בין המאפיינים העיקריים של קבוצה זו: הון אנושי רב (לשם וסיקרן 1998, Hacoheh 2002), היותה של זהות רוסית לעיתים זהותם הגלויה היחידה של חברי הקבוצה עקב ירידתה של זהות יהודית למחותרת כורח הנסיבות, (גולד 1995), ורצון רב יותר לעזוב את ברית המועצות מאשר להגיע לישראל (לשם וסיקרן 1998, פרס ובן רפאל 2006).

העולים מאתיופיה הגיעו לישראל בשני גלים (במבצע "משה" שנערך ב-1984 ובמבצע "שלומו" ב-1991). אפשר לראות בקבוצה זו תמונת ראי של עולי ברית המועצות לשעבר (Hacoheh 2002, פרס ובן-רפאל 2006). מול אוכלוסייה גדולה של מיליון נפש, קבוצת הגירה מצומצמת (90 אלף נפש לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2003), מול חילוניות מודגשת - דביקות ביהדות (Hacoheh 2002), מול קבוצת העולים ששיעור המשכילים ובעלי מקצוע בה עולה על שיעורם באוכלוסייה הוותיקה (Remennick 2004), פרס ובן-רפאל 2006) - קבוצת העולים שהגיעה מאזורים בהם 90 אחוז מהאוכלוסייה הבוגרת היו אנאלפביתים (Lazin 2002).

ללא קשר למצבם החברתי-כלכלי, שתי קבוצות אלו הן קבוצות מיעוט (out group) ביחס לקבוצת הרוב – האוכלוסייה היהודית הוותיקה (in-group). האוכלוסייה הוותיקה משמשת עבור עולים אלו קבוצת התייחסות ויחסה כלפיהם עשוי להשפיע על התגבשות זהותן. דמיון בין שתי קבוצות אלו בהיותן קבוצות מיעוט אשר הגיעו לישראל בתקופה דומה,

מאפשר השוואתן מבחינת זהותן המורכבת. השוני בין הקבוצות, הבא לידי ביטוי בהרכבן, במצבן החברתי-כלכלי, ובמידת דתיותן גורם לצפות להבדלים ביניהן בנוגע לזהותן, הן כפי שזו משתקפת בהגדרתן העצמית והן, ואולי בעיקר, כפי שלדעתן, היא נתפשת בעיני הוותיקים.

שאלות המחקר

המחקר הנוכחי מבקש לענות על שלוש השאלות הבאות:

1. כיצד, לתפיסתן של שתי קבוצות העולים (עולי ברית המועצות לשעבר ועולי אתיופיה), האוכלוסייה הוותיקה בישראל מגדירה את זהותן?
2. האם בקרב הקבוצות הנ"ל קיים קשר בין הגדרת הזהות העצמית שלהן לבין תפיסתן בנוגע להגדרת זהותן על-ידי הוותיקים? מהו דפוסו ועוצמתו של קשר זה?
3. אילו מאפיינים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים משפיעים על זהותם של העולים, הן כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית והן כפי שלדעתם, היא נתפסת על-ידי הוותיקים.

מדגם ומשתנים

הנתונים למחקר זה נלקחו מסקר שהוזמן על ידי מכון ההגירה והשילוב החברתי במרכז האקדמי "רופין", ונערך על-ידי מכון "דחף" בשנת 2007. בסיס נתונים זה כולל מידע שנאסף בקרב מדגמים מייצגים של שתי קבוצות העולים: 644 עולי ברית המועצות לשעבר, ו-354 עולי אתיופיה. הניתוח הנוכחי הוגבל לעולים בגילאי 18-60, סך הכל 437 עולי ברית המועצות לשעבר ו-338 עולי אתיופיה. כיוון שמדגם זה כלל ייצוג יתר של אנשים מבוגרים, בוצע שיקלול נתונים כדי להתאימם למאפייני האוכלוסייה.

המשתנה המרכזי של המחקר הינו תפיסת העולים בנוגע להגדרת זהותם על-ידי הוותיקים, אשר נמדד באמצעות השאלה הבאה: "איך בעיקר מתייחסים אליך רוב הישראלים הוותיקים – כאל ישראל או כאל יהודי או לפי ארץ מוצא שלך?". כמו כן, במחקר זה תעמוד לבחינה הגדרת הזהות העצמית של העולים, אך לא כנושא המחקר בפני עצמו אלא בהקשר לזהות העולים, כפי שלדעתם, היא נתפסת בעיני הוותיקים. משתנה זה נמדד באמצעות

השאלה: "איזה מבין המונחים הבאים מגדיר בצורה טובה ביותר את זהותך – ישראלי או יהודי או קבוצת המוצא שלך?".

מאפייני הפרט שעשויים להסביר את זהותם של העולים כוללים:

1. מידת דתיות, שנמדדה באמצעות השאלה: "באיזו מידה אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית? – אני שומר על המסורת על כל דקדוקיה (4), אני שומר במידה רבה על המסורת (3), אני שומר במקצת על המסורת (2), אינני שומר כלל על המסורת (1)".
 2. וותק בארץ בשנים
 3. מצב חברתי-כלכלי הנבחן באמצעות השכלה פורמלית בשנות לימוד ומצב תעסוקתי (עובד\ מובטל\ לא בכוח העבודה האקטיבי)
 4. מדד ההערכה הסובייקטיבית של שליטה בעברית המורכב כממוצע התשובות לשלוש השאלות הבאות: "איך אתה מעריך את רמת ידיעותיך בשפה העברית בניהול שיחה, בקריאה ובכתיבה?" סולם התשובות נע מ"טובה מאוד" (5) עד "לא יודע בכלל" (1).
- מאפייני הפרט שישמשו לצורך פיקוח: מין, גיל בשנים ומצב משפחתי (נשוי\לא נשוי).
 לוח מספר 1 מציג את הסטטיסטיקה התיאורית של המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים שנבחנו במחקר.

לוח 1 - ממוצעים (סטיות התקן), אחוזים של מאפייני הפרט לפי ארץ מוצא

עולי אתיופיה	עולי ברה"מ לשעבר	
3.07 (0.85)	1.93 (0.82)	רמת דתיות
14.23 (6.16)	14.18 (3.23)	זמן שהות בארץ
7.35 (6.01)	14.38 (3.25)	שנות השכלה
33.25 (10.95)	38.98 (12.88)	גיל
3.51 (1.50)	3.58 (1.18)	רמת הידע בעברית
10.1%	4.3%	מובטל
33.9%	26.7%	לא בכוח העבודה
51.2%	46.1%	גברים
53.9%	40%	נשואים

שיטת הניתוח

על מנת לבחון את ההבדלים בין שתי קבוצות העולים בנוגע לתפיסותיהן של הגדרת זהותן על-ידי הוותיקים, ובנוגע לקשר שבין תפיסות אלו לבין הגדרת זהותן העצמית ייעשה שימוש בניתוח התפלגויות, לוחות אחוזים, מבחני מובהקות ומדדי קשר. בכדי לענות על השאלה בדבר השפעתם של המאפיינים הדמוגרפיים והחברתיים-כלכליים על זהותם של העולים (הן כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית והן כפי שלדעתם, היא נתפסת בעיני הוותיקים) ייעשה שימוש בניתוח של רגרסיה לוגיסטית רבת קטגוריות (Multinomial logistic regression). שיטת ניתוח זו היא המתאימה ביותר עבור משתנה תלוי נומינלי בעל מספר קטגוריות שאינן מסודרות בסדר היררכי.

ממצאים

1. תפיסתם של העולים באשר לזהותם בעיני הוותיקים

בראש ובראשונה, המחקר הנוכחי ביקש לבדוק כיצד לתפיסתן של שתי קבוצות העולים (עולי ברית המועצות לשעבר ועולי אתיופיה), האוכלוסייה הוותיקה בישראל מגדירה את זהותן. לוח 2 מציג התפלגות התשובות של שתי הקבוצות בנוגע לשאלה זו.

לוח 2 – תפיסת העולים בנוגע להגדרת זהותם בעיני הוותיקים

ארץ מוצא	יהודי	ישראלי	
42.4%	16%	41.6%	עולים מבריה"מ (437)
66.1%	12.8%	21.1%	עולים מאתיופיה (338)

באשר לעולים מברית המועצות לשעבר, כ-42% מהם סוברים שהאוכלוסייה הוותיקה בישראל רואה בהם ישראלים, אחוז זה טוענים שהוותיקים מגדירים אותם כ"רוסים", וכ-15% בלבד מאמינים שהאוכלוסייה הוותיקה מגדירה אותם בעיקר כיהודים. תמונה שונה לחלוטין מצטיירת בקרב העולים מאתיופיה. שני שלישים מהמרואיינים בקבוצה זו טוענים שהוותיקים מגדירים אותם לפי ארץ מוצאם, במילים אחרות, רואים בהם

"אתיופיים". כ-20% מקרב עולי אתיופיה מאמינים שהאוכלוסייה הוותיקה רואה בהם ישראלים ואילו מעט מעל ל-10% סבורים שהוותיקים רואים בהם יהודים. ההשוואה בין הקבוצות מלמדת, ששיעור דומה וקטן של המשיבים בשתי קבוצות העולים סבור שהאוכלוסייה הוותיקה רואה בהם יהודים. עם זאת, ההבדלים בין הקבוצות באים לידי ביטוי בדעתן לגבי תיוגן לשתי הזהויות האחרות. בעוד שרוב עולי אתיופיה סבורים שה"ישראלים" הוותיקים מתייחסים אליהם בעיקר כאתיופיים, ורק חמישית מעולי אתיופיה חושבים שרואים בהם ישראלים, בקרב עולי ברית המועצות לשעבר שיעור זהה של המשיבים מאמינים שהם נתפסים בעיני הוותיקים כישראלים או כ"רוסיים".

2. קשר בין הגדרת הזהות העצמית של העולים לבין תפיסתם באשר לזהותם בעיני הוותיקים

שאלה נוספת אותה בחן מחקר זה הינה האם בקרב שתי קבוצות העולים קיים קשר בין הגדרת הזהות העצמית שלהן לבין תפיסתן בנוגע להגדרת זהותן על-ידי הוותיקים. בטרם נענה על שאלה זו, נבחן ונציג את ההתפלגות בנוגע להגדרת הזהות העצמית של העולים (לוח 3).

לוח 3 – הגדרת הזהות העצמית של העולים

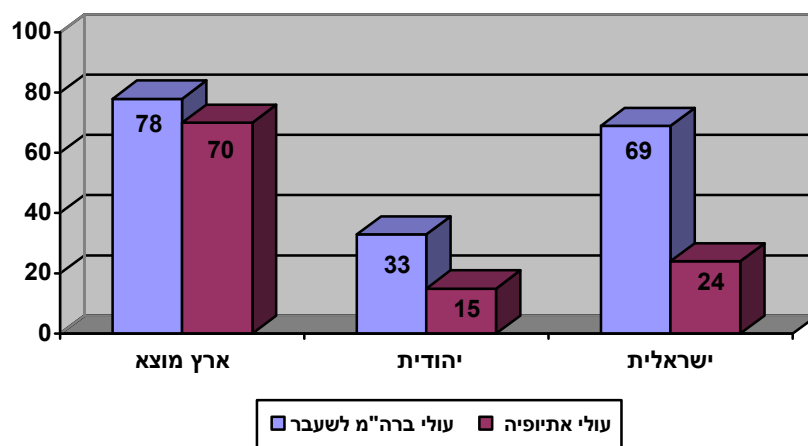
ארץ מוצא	יהודי	ישראלי	
26.6%	39.7%	33.7%	עולים מבריה"מ (437)
22.4%	59.3%	18.3%	עולים מאתיופיה (338)

הממצאים מלמדים כי שליש מהעולים מברית המועצות לשעבר מגדירים את עצמם כישראלים, כרבע מהם רואים את עצמם כ"רוסיים" ו-40% נותרים סבורים כי מונח "יהודי" מתאר בצורה הטובה ביותר את זהותם. באשר לעולי אתיופיה, שני שליש מהם מגדירים את עצמם כיהודים, ואילו שיעור זהה (כ-20%) רואים בעצמם ישראלים או אתיופים. כפי שניתן לראות מהנתונים, בעת שרוב עולי אתיופיה רואים בעצמם יהודים, עולי ברית המועצות לשעבר מזדהים בשיעורים דומים למדי עם כל אחת משלוש הזהויות:

ישראלית, יהודית ורוסית. עם זאת, גם בקרב עולי ברית המועצות לשעבר הזהות השכיחה ביותר הינה הזהות היהודית.

בחינת הקשר בין הגדרת הזהות העצמית של העולים לבין תפיסתם בנוגע להגדרת זהותם על-ידי הוותיקים נעשתה באמצעות לוח אחוזים ומבחני X^2 בריבוע ו- $Cramer's V$. תרשים מספר 1 מציג את שיעור "החפיפה" בין שני המושגים בכל קבוצה (לוח אחוזים מלא ר' בנספח 1).

תרשים מס' 1 – שיעור החפיפה בין שני סוגי הגדרות הזהות: העצמית והנתפסת

התרשים מלמד שכשני שלישי מעולי ברית המועצות לשעבר, אשר מגדירים את עצמם כישראלים, מאמינים שגם האוכלוסייה הוותיקה מגדירה אותם כאלו. תמונה דומה (ואף עם שיעור חפיפה מעט גבוה יותר) מצטיירת גם בנוגע לזהותם הרוסית. לעומת זאת, רק שלישי מעולי ברית המועצות לשעבר שמגדירים את עצמם כיהודים, סבורים שגם הוותיקים מתייחסים אליהם בעיקר כיהודים.

מבחן X^2 בריבוע מלמד על מובהקות הקשר הנמצא, וערך של $Cramer's V$ (0.403) מצביע על התאמה לא מבוטלת בין הגדרת הזהות העצמית של עולי ברית המועצות לשעבר לבין תפיסת העולים בנוגע לזהותם בעיני האוכלוסייה הוותיקה (מקדמי מדדי הקשר ר' בנספח מס' 2).

בקרב עולי אתיופיה מצטיירת תמונה שונה. הזהות היחידה לגביה מתקיימת התאמה בשיעור משמעותי, בין הגדרת הזהות העצמית לבין תפיסת הגדרת זהותם על-ידי הוותיקים, הנה הזהות האתיופית. 70% מאלו שמגדירים את עצמם כאתיופים סבורים שגם הוותיקים מגדירים אותם כך. לעומת זאת, רק כרבע מעולי אתיופיה שרואים בעצם ישראלים, חושבים שגם הוותיקים מתייחסים אליהם כישאלים, ורק 15% מעולי אתיופיה שמגדירים את עצמם כיהודים מאמינים שכך גם מגדירים אותם הוותיקים. הממצאים מלמדים על העדר הקשר בין הגדרת הזהות העצמית של עולי אתיופיה לבין תפיסתם בנוגע לזהותם בעיני הוותיקים.

3. בחינת ההשפעה של מאפיינים סוציו-דמוגרפיים על זהותם של העולים הן כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית והן כפי שהיא, לדעתם, נתפסת בעיני הוותיקים

3 א. זהותם של העולים כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית

בכדי לבחון את מאפייני הפרט המשפיעים על זהות העולים אמדנו סדרה של גרסיות מולטי נומינליות המנבאות את סיכויי העולים להגדיר את עצמם כישאלים (לעומת רוסים\אתיופיים) וכיהודים (לעומת רוסים\אתיופיים). המקדמים הלא מתוקננים של משוואות אלו מופיעים בלוח 4, כאשר מודל 1א מציג את מקדמי הרגרסיה שמנבאה את סיכוייהם של עולי ברית המועצות לשעבר להגדיר את עצמם כישאלים לעומת רוסים, ואילו מודל 1ב מציג את מקדמי הרגרסיה שמנבאה את סיכוייהם להגדיר את עצמם כיהודים לעומת רוסים. מודלים 2א ו-2ב מנבאים את הסיכויים של עולי אתיופיה להגדיר את עצמם כישאלים או כיהודים (לעומת אתיופיים) בהתאמה.

לוח 4 – מקדמי הרגרסיה המולטי נומינאלית הלא מתוקננים (טעויות תקן) לניבוי הסיכוי להגדרה עצמית כישראלי או כיהודי לעומת רוסי/אתיופי

עולים מאתיופיה		עולים מברית המועצות לשעבר		
יהודי ב2	ישראלי א2	יהודי ב1	ישראלי א1	
-0.99	-2.36	-2.61	-4.52	קבוע
0.12 (0.22)	0.15 (0.28)	1.25* (0.17)	0.58* (0.18)	רמת דתיות
0.03 (0.03)	0.003 (0.04)	1.25* (0.17)	0.15* (0.05)	זמן שהות בארץ
0.06 (0.05)	0.05 (0.06)	-0.08 (0.05)	0.08 (0.05)	שנות השכלה
0.05 (0.03)	0.08* (0.03)	-0.01 (0.02)	-0.02 (0.02)	גיל
-0.34 (0.22)	-0.22 (0.26)	0.07 (0.15)	0.52* (0.16)	רמת הידע בעברית
-0.28 (0.48)	-0.60 (0.63)	0.74 (0.65)	-0.70 (0.71)	מובטל ¹
1.02* (0.40)	0.46 (0.48)	-0.40 (0.30)	-0.91* (0.32)	לא בכוח העבודה ¹
0.03 (0.33)	-0.17 (0.41)	0.39 (0.25)	-0.55* (0.26)	גברים
0.23 (0.43)	-0.71 (0.53)	-0.03 (0.27)	0.04 (0.27)	נשואים
35		202		Chi-Square
0.12		0.31		Pseudo R Square

1. קטגוריות השוואה - מועסק

עולים מברית המועצות לשעבר

כפי שמלמדים ממצאי מודל 1א, הסיכוי של עולי ברית המועצות לשעבר להגדיר את עצמם כישראלים (לעומת רוסים) עולה עם מידת דתיותם, זמן שהותם בארץ ורמת הידע שלהם בעברית. סיכוי זה נמוך יותר בקרב גברים (מאשר בקרב נשים), ובקרב אלו הלא נמצאים בכוח העבודה (בהשוואה לעובדים). כך, לדוגמה, הסיכוי של העולה להגדיר את עצמו כישראלי (לעומת רוסי) עולה פי 1.8 עם כל דרגת הדתיות ($b=0.58$); ואילו הסיכוי של גברים להגדיר את עצמם כישראלים נמוך פי 1.73 מהסיכוי המקביל של נשים ($b=-0.55$). השפעתם של גיל והשכלה על סיכוי העולים להגדיר את עצמם כישראלים אינה מובהקת סטטיסטית.

ממצאי המודל 1ב מלמדים, שבדומה לסיכויי העולים להגדיר את עצמם כישראלים, סיכוייהם להגדיר את עצמם כיהודים (לעומת רוסים) עולה עם רמת הדתיות ומספר השנים

בארץ. כך, לדוגמה, הסיכוי של העולה להגדיר את עצמו כיהודי עולה פי 3.5 עם כל דרגת דתיות ועם כל שנת וותק בארץ ($b=1.25$). יש לציין, שהשפעתם של מאפיינים אלו משמעותית יותר בניבוי ההגדרה העצמית כיהודי, בהשוואה להגדרה העצמית כישראלי.

עולים מאתיופיה

ממצאי המודלים 2א ו-2ב מלמדים שסיכויי העולים מאתיופיה להגדיר את עצמם כישראלים או כיהודים (לעומת אתיופיים) כמעט ואינם מושפעים ממאפייניהם הסוציו-דמוגרפיים שנבחנו במחקר הנוכחי. המאפיין היחיד אשר משפיע באופן מובהק על הסיכוי של העולים מאתיופיה להגדיר את עצמם כישראלים (לעומת אתיופיים) הנו גיל, כאשר כל שנת גיל מעלה סיכוי זה פי 1.08 ($b=0.08$). בנוגע לסיכוי העולים מאתיופיה להגדיר את זהותם כיהודית (לעומת אתיופית), יש לציין את השפעתו של המצב התעסוקתי. מקדם הרגרסיה הלא מתקנן של משתנה זה (1.02) מלמד על כך שסיכוי העולה מאתיופיה שלא נמצא בכוח העבודה להגדיר את עצמו כיהודי גבוה פי 2.77 מאשר הסיכוי המקביל של העולה העובד.

3 ב. זהותם של העולים כפי שלדעתם היא נתפסת בעיני הוותיקים

השאלה האחרונה שנבחנה במחקר זה עוסקת בהשפעתם של מאפייני הפרט על זהותם של העולים כפי שלדעתם היא נתפסת בעיני הוותיקים. לוח 5 מציג את המקדמים הלא מתוקננים של המשוואות המנבאות את סיכויי העולים להאמין שהאוכלוסייה הוותיקה מגדירה אותם כישראלים או יהודים לעומת רוסים/אתיופיים. מודל 1א מנבא את הסיכוי של עולי ברית המועצות לשעבר להאמין בכך שהוותיקים רואים בהם ישראלים לעומת רוסים, ואילו מודל 1ב מנבא את סיכוייהם להאמין שהוותיקים רואים בהם יהודים לעומת רוסים. מודלים 2א ו-2ב מנבאים את הסיכויים המקבילים עבור עולי אתיופיה.

לוח 5 – מקדמי הרגרסיה המולטי נומינאלית הלא מתוקננים (טעויות תקן) לניבוי סיכויי העולים להאמין שהוותיקים רואים בהם ישראלים או יהודים לעומת רוסים/אתיופיים

עולים מאתיופיה		עולים מברית המועצות לשעבר		
יהודי ב2	ישראלי א2	יהודי ב1	ישראלי א1	
-2.02	-4.02	-4.22	-4.12	קבוע
0.37 (0.31)	0.01 (0.20)	1.21* (0.18)	0.49* (0.15)	רמת דתיות
-0.08* (0.04)	0.05 (0.04)	0.02 (0.05)	0.22* (0.04)	זמן שהות בארץ
-0.03 (0.06)	0.08 (0.05)	-0.12* (0.05)	-0.03 (0.04)	שנות השכלה
0.01 (0.02)	0.01 (0.03)	0.01 (0.02)	-0.03* (0.01)	גיל
-0.05 (0.22)	0.29 (0.23)	0.39* (0.19)	0.60* (0.15)	רמת הידע בעברית
-1.14 (0.83)	0.09 (0.54)	0.93 (0.65)	-0.59 (0.60)	מובטל ¹
-0.13 (0.44)	0.73* (0.35)	0.03 (0.35)	-1.12* (0.30)	לא בכוח העבודה ¹
0.12 (0.40)	-0.42 (0.32)	0.40 (0.30)	0.33 (0.23)	גברים
0.29 (0.49)	-0.52 (0.41)	0.14 (0.32)	-0.43 (0.24)	נשואים
74		219		Chi-Square
0.23		0.34		Pseudo R Square

1. קטגוריות השוואה - מועסק

עולים מברית המועצות לשעבר

הממצאים של מודל 1א חושפים שאמונתם של העולים מברית המועצות לשעבר בכך שהוותיקים רואים בהם ישראלים (לעומת רוסים) מתחזקת עם מידת דתיותם, וותק בארץ ורמת הידע שלהם בעברית. אמונה זו חלשה יותר בקרב אלו הנמצאים מחוץ לכוח העבודה האקטיבי ובקרב העולים המבוגרים יותר. לדוגמה, הסיכוי של העולה שלא נמצא בכוח העבודה להאמין בכך שהוותיקים מגדירים אותו את כישראלי קטן פי 3 מהסיכוי המקביל של העולה העובד ($b=-1.12$).

הממצאים של מודל 1ב מלמדים, שבדומה לסיכויי העולים להאמין בכך שהוותיקים רואים בהם ישראלים, סיכוייהם להאמין שהוותיקים מגדירים אותם כיהודים (לעומת רוסים) עולים עם רמת הדתיות ורמת הידע בעברית. עם זאת, אמונתם של עולי ברית המועצות

לשעבר בכך שהוותיקים רואים בהם יהודים, חלשה יותר בקרב העולים המשכילים: כל שנת השכלה מקטינה את הסיכוי פי 1.13 ($b=-0.12$).

עולים מאתיופיה

הממצאים של מודל 2 א מלמדים שסיכוי העולים מאתיופיה להאמין בכך שהאוכלוסייה הוותיקה רואה בהם ישראלים (לעומת אתיופיים) גדול יותר בקרב אלו הלא נמצאים בכוח העבודה. שאר המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים אינם משפיעים על סיכוי זה. מודל 2 ב מראה, שאמונתם של העולים האתיופיים בכך שהוותיקים רואים בהם יהודים, מושפעת רק מזמן שהותם בארץ, כאשר כל שנת וותק מורידה את הסיכוי להאמין בכך פי 1.08 ($b=0.08$).

השוואת הגורמים המשפיעים על זהותם של העולים כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית ועל זהותם כפי שלדעתם, היא נתפסת על-ידי הוותיקים.

בקרב העולים מברה"מ לשעבר נמצא דמיון באופן בו מאפייני הפרט השונים משפיעים על שתי הגדרות הזהות הישראלית. לדוגמא, רמת הדתיות, שהות בארץ וידע בעברית מחזקים את זהותם הישראלית של העולים, הן כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית, והן כפי שלדעתם זו נתפסת בעיני הוותיקים. כמו כן, המצאות מחוץ לכוח העבודה האקטיבי מחלישה את זהותם הישראלית של העולים כפי שזו באה לידי ביטוי בשני סוגי ההגדרות. עם זאת, לגיל ומגדר אפקטים שונים על שני סוגי הגדרת הזהות. בעוד שמגדר משפיע רק על ההגדרה העצמית של זהות העולים, גיל משפיע רק על תפיסת העולים לגבי זהותם בעיני הוותיקים.

באשר לזהותם היהודית של עולי ברה"מ לשעבר, ניתן לראות כי השפעות מאפייני הפרט על שתי ההגדרות של זהות זו פחות עקביות. רמת הדתיות הינה המאפיין היחיד המשפיע באופן מובהק על שני סוגי הגדרת הזהות. זמן שהותם בארץ מחזק את זהותם

היהודית של העולים רק כפי שזו משתקפת בהגדרה העצמית. לעומת זאת, השכלה ורמת הידע בעברית משפיעות על הזהות היהודית של העולים רק כפי שהיא משתקפת, לדעתם בעיני הוותיקים.

בקרב העולים מאתיופיה הדפוס היחיד שנמצא עקבי באפקטים של מאפייני הפרט הוא שרובם המכריע של מאפיינים אלה אינם משפיעים באופן מובהק על זהותם של העולים, הן כפי שזו משתקפת בהגדרתם העצמית, והן כפי שלדעתם זו נתפסת בעיני האוכלוסייה הוותיקה. ממצא זה נכון לגבי הזהות הישראלית והיהודית כאחת.

סיכום

מחקר זה בחן את זהותן של שתי קבוצות העולים בישראל אשר הגיעו ארצה בשיעורים משמעותיים בשני העשורים האחרונים: עולים מאתיופיה ועולים מברית המועצות לשעבר. בעוד שמרבית המחקרים עסקו בזהותן של קבוצות אלו לפי הגדרתן העצמית, המחקר הנוכחי בחן את זהותן בהתבסס על התיאוריה "אני במראה" של קולי. לפי התיאוריה, בחיים חברתיים אנשים אחרים משמשים לנו כמראה באמצעותה אנו רואים את עצמנו. במילים אחרות, זהותו של הפרט לאו דווקא משתקפת בהגדרתו העצמית אלא באמונתו לגבי האופן בו אחרים מגדירים אותו. יישום תיאוריה זו בקונטקסט של מערכת היחסים בין קבוצות אתניות בחברה ישראלית מביא לטענה שתפישת העולים לגבי האופן בו ישראלים וותיקים (כקבוצת הרוב) מגדירים אותם, הינה רלוונטית ביותר לשאלת זהותם.

ממצאי המחקר מלמדים שרוב עולי אתיופיה (66%) מאמינים שהישראלים הוותיקים רואים בהם בעיקר אתיופיים. לעומת זאת, דעתם של עולי ברית המועצות לשעבר בנושא חצויה: 42% מהם מאמינים שהישראלים הוותיקים רואים בהם "רוסים" ו-42% הנוספים מאמינים שחברי קבוצת הרוב רואים בהם "ישראלים". מנקודת המבט של תיאוריית "אני במראה" ניתן לטעון שהזהות האתיופית היא השכיחה ביותר בקרב העולים ממדינה זו, ואילו זהות רוסית וזהות ישראלית משחקות תפקיד דומה בקרב עולי ברית המועצות לשעבר.

אם נתייחס לזהות הפרט ככרטיס כניסה לתוך קולקטיב מסוים, נאמר שכדי להיכלל בתוך הקולקטיב הישראלי היהודי, האדם צריך להחזיק לפחות באחת משתי זהויות: ישראלית או יהודית. מכאן, בהסתמך על התיאוריה של קולי, כניסתם של העולים לקולקטיב זה אינה תלויה רק בהגדרתם העצמית כישראלים או כיהודים אלא באמונתם שהגדרה זו מקובלת גם על האוכלוסייה הוותיקה. הממצאים חושפים שבקרב עולי אתיופיה קיימת חפיפה מועטה ביותר בין הגדרת זהותם העצמית לבין אמונתם לגבי האופן בו הם משתקפים בעיני הוותיקים. מרבית עולי אתיופיה, שמגדירים את עצמם כיהודים או כישראלים, סבורים שהוותיקים אינם מתייחסים אליהם באופן זה. חוסר החפיפה שנמצא מרמז על כך, שבעיני

עולי אתיופיה שמגדירים את עצמם כישראלים או יהודים, האוכלוסייה הוותיקה עדיין אינה מוכנה להכלילם בתוך גבולות הקולקטיב הישראלי היהודי. הממצאים אף מגלים ששני שלישי מעולי אתיופיה שמגדירים את עצמם לפי ארץ מוצאם, מאמינים שגם הוותיקים מגדירים אותם כאתיופים. כלומר החפיפה שנמצאה בין שתי הגדרות הזרות נובעת בעיקר מזהותם האתיופית.

באשר לעולים מברית המועצות לשעבר, הממצאים מלמדים על חפיפה משמעותית בין ההגדרה העצמית של העולים לבין אמונתם לגבי האופן בו הישראלים מגדירים אותם. מרבית העולים שמגדירים את עצמם כישראלים מאמינים שגם האוכלוסייה הוותיקה מתייחסת אליהם כך. כלומר זהותם הישראלית משמשת לעולים מברה"מ לשעבר כרטיס כניסה לקולקטיב הישראלי היהודי. לעומת זאת, רק שלישי מעולי ברית המועצות שמגדירים את עצמם כיהודים מאמינים שגם בעיני קבוצת הרב הם משתקפים בראש ובראשונה כיהודים. מעניין לציין שבקרב שתי הקבוצות, מרבית העולים שרואים בעצמם יהודים לא מאמינים שגם הוותיקים משתמשים בהגדרה זו עבורם. ממצא זה אינו מפתיע לאור היסטורית הקליטה של שתי הקבוצות בחברה ישראלית.

הממצאים מגלים גם שבקרב עולי אתיופיה, רובם המכריע של המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הפרט אינם משפיעים על זהותם, כפי שלדעתם היא משתקפת בעיני הוותיקים. לעומת זאת, מאפיינים אלו משפיעים על זהויות של עולי ברית המועצות לשעבר. כך, לדוגמה, אמונתם של עולים אלו בכך שהוותיקים רואים בהם ישראלים (זהות על-פי תיאורית "אני במראה") חלשה יותר בקרב חילוניים ואילו הנמצאים מחוץ לכוח העבודה. כמו כן, אמונה זו מתחזקת עם זמן שהותם בארץ ורמת הידע שלהם בעברית ונחלשת עם גילם. שלושת הגורמים האחרונים ככל הנראה קשורים להתאקלמות של האדם במדינה חדשה, שתורמת להתגבשות הזהות הישראלית. באשר לזהותם היהודית של העולים (כפי שזו מוגדרת ע"י קולי), היא נחלשת עם העליה בהשכלתם ולא במפתיע מתחזקת עם העליה ברמת דתיותם וברמת הידע שלהם בעברית.

באופן כללי, הניתוח מגלה שלרוב אותם גורמים סוציו-דמוגרפיים שמשפיעים על הזהות "במראה" משפיעים גם על הזהות של העולים כפי שהיא משתקפת בהגדרתם העצמית. ממצא זה מרמז על דמיון בין המושגים. לעומת זאת, התבוננות בשיעור העולים בקרבם ההגדרה העצמית אינה תואמת את זהותם, כפי שלאמונתם היא משתקפת בעיניי האוכלוסייה הוותיקה, חושפת תמונה שונה. בקרב עולי אתיופיה כמעט ולא קיימת חפיפה בין שתי הגדרות הזהות. בקרב עולי ברית המועצות לשעבר, חפיפה זו קיימת במידה לא מבוטלת, אך עדיין קשה לומר שמדובר במושג אחד.

ביבליוגרפיה

- גולד, ד. ס.ג. 1995 "יהודים סובייטים בארצות הברית", יהודי ברית המועצות במעבר 2: 70-85.
- לוי, א. 1999 "לקראת פוליטיקה של זהויות", פנים, 10: 31-40
- ליסצה, ס. 2003 "יהודים? רוסים? או ישראלים? זהותם של עולי חבר המדינות", הד האולפן החדש, 86:
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/AdultEducation/HanchalatLashon/HedHaulpan/GilyonotHedHaulpan/Gilayon86.htm>
- לשם, א וסיקרון, מ. 1998 "תהליכי קליטת העולים מברית המועצות לשעבר 1990-1995: ממצאים עיקריים" בתוך מ. סיקרון וא. לשם (עורכים), *דיוקנה של עליה – תהליכי קליטתם של עולי ברית המועצות לשעבר 1990-1995*, ירושלים, מאגנס.
- פרס, י. ובן-רפאל, א. 2006 *קרבה ומריבה. שסעים בחברה ישראלית*, עם עובד, תל אביב.
- Ben-Rafael, E. and Y. Stenberg 2001 "Analyzing our time: sociological problematique" in E. Ben-Rafael and Y. Stenberg (eds.) *Identity, Culture and Globalization*, Lieden; Boston, Koln: Brill.
- Calhoun, S. 1994 *Social Theory and the Politics of Identity*, Cambridge, MA Blackwell.
- Cooley, C.H. 1964 (origin 1902) *Human Nature and the Social Order*. New York: Schocken books.
- Hacohen, D. 2002 "Mass immigration and the demographic revolution in Israel", *Israel affairs*, 8:177-190
- Lazin, F. A. 2002 "Israel and Ethiopian Jewish immigrants", *Society*, 39:56-62
- Remennick, L. 2004 "Language acquisition, ethnicity and social integration among former Soviet immigrants of the 1990s in Israel", *Ethnic and Racial Studies*, 27:431-454.